

FRANSA'DA YAZINSAL ÇEVİRİ YAKLAŞIMLARI (BİR TARİHÇELENĐİRME DENEMESĐ)

Dr. Nazik GÖKTAŞ
Mersin Üniversitesi
Fen-Edb. Fak. Çeviri Böl.
E-posta: nazikg@mersin.edu.tr

ÖZET

İnsanlık tarihine koşut gelişen çeviri, kimi karşı çıkmalara karşın, günümüzde artık çeviribilim adlı bir bilim dalıdır. Kimi germafon ve anglofon akademisyenlerin Alman veya İngiliz kaynaklarından hareketle çeviri etkinliklerini ve kuramsal gelişmeleri art zamanlı veya eş zamanlı çalışmalarla ortaya koydukları görülmektedir. Bu çalışmada, Fransızca kaynaklardan hareketle, kimi çevirmen, düşünür, araştırmacı ve kuramcının çeviri üzerine görüşleri, çeviribilimsel çalışmaları ve bu çalışmaların eleştirilerine yer verilecek; çevirinin ilk ortaya çıkışından günümüze dek geçirdiği aşamalar ve bugünkü durumu ortaya konulacaktır. O nedenle, çeviribilime tarihsel ve karşılaştırmalı yaklaşımın, bir ölçüde de olsa, daha önceki çalışmaları tamamlamaya katkıda bulunması amaçlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Çeviri, çeviribilim, sözcüğü sözcüğüne, kaynak metin, erek metin, çevrilebilirlik/çevrilemezlik, çoğuldizge kuramı, yorumsal çeviri kuramı.

ABSTRACT

Translation, which has been developing in parallel with the history of mankind for ages, has already become a field of social science despite some objections. Departing from the French sources, this study reviews the ideas of a number of scholars, translators, philosophers and writers on translation as well as their works within the context of translational science and the criticisms concerning these works. In addition to this, the present study tries to investigate the previous stages taken by the translational science from its emergence to its current state. Since it is known that there exist a considerable number of German-speaking and English-speaking scholars who have established a variety of practices and theories concerning translation, both synchronic and diachronic ones, within the framework of German and English literatures, the current work modestly seeks to contribute to the former studies by adopting a comparative and diachronic approach to our subject matter, namely translation.

Key Words: Translation, translation studies, word for word, source text, target text, translatability/intranslatability, theory of poly system, theory of poly system, theory of interpretational translation.

"Bir ulusun çeviri tarihi aynı zamanda onun beğenisinin de tarihidir. Çeviri sanatı ve yazın sanatı aynı evrelerden geçer ve aynı etkilere maruz kalırlar" (Zuber 1994: 10).

1. Çevirinin önemi ve çeviri nedir sorusuna farklı yaklaşımlar

Bugün, iletişimin ulaştığı küresel hız; dünyanın ticari, bilimsel ve bilgisel sınırlarını iyice daraltmış; gelişmiş ulaşım araçlarıyla birkaç saat içinde dünyanın öteki ucuna ulaşmakta; iletişim araçlarıyla da birkaç saniye içinde yine dünyanın öteki ucuyla iletişim kurulabilmektedir: Ne var ki, teknoloji daha da ilerlese ve ulaşım için gereken bu süre birkaç saniyeye inseye bile, Lederer'in (1994: 197) belirttiği gibi, eğer o toplumun dili bilinmiyorsa, çeviri ve çevirmenler olmaksızın bu kültürlerle ulaşabilmek pek mümkün görünmüyor. O nedenle, insanlık tarihi kadar eski olan ve hem tarihsel bir olgu hem bireysel yaratı olarak bakıldığında, insanlık tarihine koşut gelişen çeviri etkinliği, çoklu bir alan olarak bu yüzyılda da "değişik toplulukların, ulusların, bilim, sanat, düşünce alanındaki çabalarını birbirleriyle paylaşabilme yolu" (Göktürk 1986: 15) olmayı sürdürmektedir ve bu yönüyle çeviri, yine Akşit Göktürk'ün deyişiyle hala "tek tek diller ötesinde bir ortak dildir, dillerin dilidir" (agy: 15).

Çevirmenler, tarih boyunca, sadece yaptıkları çeviriler aracılığıyla bireyler ve uluslar arasında etkileşime katkıda bulunmakla kalmamışlar, çeviri sürecinde edindikleri deneyim, araştırma, inceleme

ve yorumlarını yazıya dökerek, diğer çevirmenlerle paylaşarak kuram oluşturmaya katkıda bulunmuşlar, çeviri alanını zenginleştirmişlerdir: Cicerón (M.Ö.106-43), Saint Jérôme (342-420), Perrot d'Ablancourt (1606-1654), Etienne Dolet (1509-1546) ve Antoine de Berman (1942-1991) adları büyük çevirmenler arasında sayılmakta ve çeviri tarihinin ilk kuramcıları olarak kabul edilmektedirler. Bazı araştırmacılar, örneğin Zuber (1994: 78), Cicerón ve St. Jerôme'u ilk çeviri kuramcıları olarak kabul ederken, Dépré de (1999: 12), özgün metne bağlı çevirinin temel ilkelerini belirleyen Fransız düşünür Etienne Dolet'yi ilk kuramcı olarak kabul etmektedir. Dépré (1999:16), bu bağlamda Cicerón, St. Jerôme, Maimonide, Rivarol, Dante, Oresme, Leopardi, Gogol, Pope, Leconte de Lisle, Gide, Goethe ve Chateaubriand adlarını da anarak büyük çevirmenler listesini daha uzun tutmaktadır.

Bu çalışmada; J. R. Ladmiral, I. Oseki-Dépré, M. Lederer, G. Mounin, R. Zuber, J. Delisle gibi araştırmacı ve kuramcıların çalışmalarına dayanarak çeviri ve çeviri kuramları karşılaştırmalı ele alınacaktır.

Kimi araştırmacıların, 'bilim öncesi ve çağdaş kuramlar' başlığı altında inceledikleri çeviri kuramlarını, araştırmacı-kuramcı Inés Oseki-

Dépré'de "Théories et pratiques de la traduction littéraire" adlı yapıtında olduğu gibi, 'buyurgan veya klasik', 'betimsel veya çağdaş' ve 'geleceğe yönelik veya sanatsal kuramlar' biçiminde olmak üzere üç başlık altında incelemeyi önerir.

Fransız yazın tarihi içinde, belli başlı yazarların çeviri konusundaki görüşlerini çok geniş bir açıdan ele alarak birbirleriyle karşılaştırmalı irdeleyen ve çeviriyi yazınsal yaratı açısından ele alan Roger Zuber'e (1994: 76) göre; kültürlerarası, metinlerarası bir kavşak, aynı zamanda bir sanat; kısaca, dilsel ve kültürel etkileşim ve oluşumun temel aracı; bu yanıyla da insanlığın ve uygarlıkların gelişiminin temel belirleyeni biçiminde tanımlanan çeviri, çeviriyle uğraşan yazar için farklı yazarların biçimlerini tanıtan, kendi biçimini oluşturmasına yardımcı olan, çalıştığı alan hakkında bilgilendirici bir sanat olmuştur.

Çeviriye yine yazınsal yaratı açısından yaklaşan şair, çevirmen ve kuramcı Henri Meschonnic için de, çevirmek, bir toplumun "yazın biçimlerini değiştiren sürekli bir çahşma"dır (Zuber 1994: VIII). Bir başka söylemle, çeviri, siyaset, bilim ve kültür alanlarında sınırların genişlemesine olduğu kadar, yazın alanında da yazınsal ve dilbilimsel sınırların gelişmesine, dünya ile bütünleşmeye olanak veren, her alanda etkileşimin sürekliliğini sağlayan geniş bir alandır. Çeviri işini yapan çevirmenler ise, her dönem, yaşadıkları çağın insanların genel bilgilerinin arttırıcı, eğitici bir hizmette bulunmuşlar ve hala da bulunmaktadır (agy: 76).

Edmond Cary, çeviri, "farklı dillerden oluşan iki metin arasında eşdeğerlikler oluşturmaya çalışan bir işlemdir" (Lederer 1994: 11), tanımlamasını yaparken, Paris Çeviri Okulu çerçevesinde, günümüz Fransız çeviri anlayışını temsil eden ve Marianne Lederer'in savunucusu olduğu yorumsal kuram ise çeviriyi şöyle tanımlar: "Asıl metni anlama, dilbilimsel biçimi çözmeye ve anlaşılabilir düşünceleri ve hissedilen duyguları başka bir dille ifade etmektir" (agy: 11).

Öte yandan, insan kendi dilinde bir açıklama yaparken, dile başka bir biçim verirken, kavrarırken, anlarken de çeviri yapmaktadır. Yukarıda çeviri tanımına yer verilen ve çeviriyi kuramsal bütünlüğü ve uygulaması sırasında karşılaşılan sorunlar bağlamında birçok kuramcı-çevirmenin görüşlerine yer vererek irdeleyen Dépré, Proust ve Baudelaire'in "bir şeyi adlandırmak, onu sözcükler halinde ortaya koymak, sözcüklere dönüştürmek de aslında çevirmektir" (Dépré 1999: 13) düşüncesini olumlar.

Dépré, bir etkinlik olarak çeviriyi (l'activité traduisante) ise: "Çeviri etkinliği, iki dil arasında çok daha karmaşık bir işlemdir. [...] iki dil arasındaki bu düzeydeki bir çeviri etkinliği, bir

dilde yazılmış olan bir metinden anlaşılabilir şeyi bir başka dile geçirmekten ibarettir. [...] bir dilden, bir metinden ötekine dönüştürerek aktarma (transformation /transfere, transposition) işlemdir" biçiminde tanımlar (agy: 13).

Dépré'nin esinlendiği kaynak kişilerden biri olan ve olumlayarak aldığı yazar-çevirmen Umberto Eco'ya göre çeviri ise, "varış/amaç dilinin iç sorunudur. Kaynak dilin ortaya koyduğu biçimsel ve anlamsal sorunları bir düzene koyarak, varış dilinde dengenin sağlanması gerekir. Başarı ölçütü, kaynak dildeki ifadeleri anlamak ise de bu ancak varış dilinde üretilen metin aracılığıyla sağlanır" (agy: 43).

Yaptığımız çalışmada, çeviri etkinliklerinin tarihsel gelişim çizgisini oluşturmaya, betimlemeye çalışırken, aynı zamanda 'çeviribilim' kavramının hangi anlam ve içeriklerde kullanıldığına ilişkin görüş ve gelişmeler de izlenebilir. Örneğin, ilk kez 1972'de Kanadalı şair Brian Harris tarafından kullanıldığını bildiren bir kaynağa göre, "savaş sonrası dönemde gelişeceği tahmin edilen yeni bir araştırma alanının özel bir terimle belirtilmesine gereksinim duyuluyordu. Terim, bu gereksinimin ayırıcılığı olan Harris sayesinde çeşitlendi. Başlangıçta, çeviri dilbilimsel bir yaklaşımı ifade ediyordu, ancak kısa bir süre sonra, başka görüşleri savunan araştırmacılar tarafından şiddetle reddedildi" (CERTA 2003: 1).

Buna karşılık, Dépré'de (1999: 59), Admiral'in Berman'la birlikte özgün metin için 'kaynak', varış metni için 'erek' sözcükleriyle birlikte, yazın ve dilbilim incelemelerine göre özerk bir bilim olma çabasındaki alanı tanımlamak için 'çeviribilim' terimini ilk kullanan kişi olduğunu savlar.

2. İlk ortaya çıkışından günümüze çeviri etkinlikleri

2.1. Çeviri anlayışlarının başlangıç evresi

İnsanlık tarihi kadar eski olan çeviri etkinlikleri, 3 bin yıldan daha eskilere dayanır; Hititliler ve Mısır firavunları arasında imzalanan, iki dille yazılmış bulunan bir anlaşma metni, ilk çeviri örneği olarak kabul edilirken, firavunların sarayında da daima çevirmenler bulunduğu belirtilmektedir (Dépré 1999: 12-13).

Avrupa'da yazın alanında ilk bilinen çeviri etkinlikleri ise, Antik Çağda Andronucus'un Cicero ve Horace çevirileriyle başlar. Bu dönem, Horatius ve Cicerón gibi, dönemin ünlü düşünür ve devlet adamları, çeviri üzerine görüşlerini açıklamışlar; özgün metni kendi dillerinde yeniden yaratma, yeniden yazma, hatta çeviri yoluyla kaynak yapıttan daha üstün bir yapıt üretme çabasında olmuşlardır. Çeviri tarihinde, düzenli

olarak çevirilerin yapılmaya başlandığı dönem olarak ise Romalılar dönemi kabul edilir.

Dépré'nin üçe ayırdığı çeviri kuramlarından (1999: 19-20), 'klasik/bilim öncesi kuramlar' olarak adlandırdığı kuramlar, çevirmenlerin kişisel itiraflarına dayanırlar ve çevirinin dilinin varış diliyle örtüşmesini gerektirirler. Dépré'nin saptamalarına göre, çevirinin ilk kuramcısı sayılan Cicerón, Latinceyi çok iyi kullanan bir yazardır; bir yandan 'sözcüğü sözcüğüne' (mot á mot) çeviri yapmayan 'basit çevirmen' ve 'hatip'tir; bir yandan da okur için kaygılanarak ve bir anlamda, okur odaklı bir yöntem benimseyerek, 'Latince kullanımlara uyarlanmış' terimleri kullanır. Bu dönem yapılan çeviriler uyarlama şeklinde yapıldığı gibi, 'serbest çeviri' ve 'sadık çeviri' kavramları da ayrışmaya başlar.

2. 2. Ortaçağ (476-1453)

Hristiyanlığın yayılmasıyla birlikte, 'Tanrı'nın iletisinin duyurulabilmesi için tek araç' haline gelen çeviri, dinsel metin ('sözcüklerin dizilişinin de bir giz' olduğu metinler) ve diğerleri olmak üzere ikiye ayrılır. Buna koşut olarak da kutsal metin için 'sadık çeviri', sıradan metin için 'serbest çeviri' karşılığı söz konusu olur. "St. Jerome, bu iki anlayış arasında gidip geldikten sonra, ilk kez Ortaçağda, Cicerón'nun savunduğu ilke doğrultusunda, Cicéron'yu, Térence'i, Plaute'u ve büyük Latin klasiklerini izleyerek", İncil'i, önceliği, "metinlerin sözcüklerinden çok anlamın" aktarılması olacak şekilde Latinceye çevirir (Dépré 1999: 23). Cicerón ve Horatius'un öne sürdüğü 'sözcüğü sözcüğüne' ve 'anlamına göre' karşılığı, günümüz çeviri kuramcılarının kullanmakta oldukları 'kaynak metin odaklı' ve 'erek metin odaklı' çeviri kavramlarının temelini oluşturmaktadır.

Dépré'nin (agy: 23) aktarımına göre, Fransa'da yapılan ilk çeviriler dinsel karakterli çevirilerdir ve bu durum tüm Ortaçağ boyunca sürmüştür. Ortaçağın sonuna doğru, ilk dinsel metinler çevirisinde, sözcüğü sözcüğüne çevirinin katılığı azalmış, açıklık, zarıflık ve okunabilirlik çevirinin baskın ilkeleri olmuş ve birkaç yüz yıl sonra da, insan yaşamı üzerinde dönemin etkin ve belirleyici bir kurumu olan Kilise, dinin yayılması amacıyla yönelik olarak halkın anlayabileceği sadelikte bir çeviriden yana tavır almıştır; çünkü, o zamana kadar uygulanan, 'sözcüğü sözcüğüne' (littéralizm) çeviri, çoğu zaman kaynak metni anlaşılmaz kılıyordu.

Yine Dépré'nin aktarımına göre, gerçek anlamda Fransız yazın çevirisi ise, 1370 yılında V. Charles döneminde Nicoles d'Oresme'in öncülüğünü yaptığı çeviri programı ile başlamıştır. V. Charles pek çok klasik yapıtın çevirisini hızlandırmış; X. Alphonse'un Toledo'da başlattığı

çeviri programı kadar önemli olan ve temel ilkesi, çevrilen metnin çok yüksek bir okunabilirliğe, açıklığa ve kibarlığa sahip olması olan bir çeviri programı başlatmıştır. Oresme, bu çeviri etkinliği deneyiminden, bazı terimlerin çevrilmesinin olanaksız olduğu gibi, halk dilinde eşdeğerliği aramanın da hata olduğu çıkarımını yapmıştır (agy: 23).

14. ve 15. yüzyılda yapılan tüm çeviriler Fransızca'nın kimlik bulmasına yöneliktir. 15. yüzyılda matbaanın yardımıyla greco-latin klasik yazarları keşfedilmiş, hem çevrilen ve dağıtılan yapıtların sayısı artmış, hem de çeviri kuramı oluşturmaya yönelik çalışmalar başlamıştır (agy: 12). Bir yandan bunlar olurken, diğer yandan da yazarlar dilin doğası üzerinde düşünmeye başlamışlardır. Bu dönemin yazarları, önceki dönem yazarlarını anlamaya, onların biçemlerini ve bireysel farklılıklarını açıklamaya çalışmışlar; dolayısıyla çevirinin önemi artmıştır (Zuber 1994: 21-23). Ancak, zamanla bakış açısı değişmiş; dönemin düşünürleri ve Pleiade'lular çeviriden nefret eder hale gelmişlerdir (agy: 23).

2. 3. 16. yüzyıl (Rönesans)

Antik Çağda başlayan çeviri etkinlikleri, 16. yüzyılda Luther'in İncil çevirisiyle dizgesel bir gelişme izlemiştir. İncil, Latince'den birçok Avrupa dillerine çevrilmiş; özellikle Roma ve Yunan uygarlıklarına ait metinlerin çevirileri artmıştır. Çeviri, kültürel ve zihinsel bir etkinlik olarak görülmüş, çeviri yaparken eski metinlerin dilini güncelleştirme, bazı sözcükler ekleme veya çıkarma yoluna gidilmiştir.

Depre (1999: 12) gibi bazı araştırmacıların, ilk kuramcı olarak kabul ettikleri Fransız düşünür Dolet, çeviri sözcüğünü ilk kez Rönesans döneminde, 1540'da kullanmış, aslına bağlı çevirinin temel kurallarına ilişkin görüşlerini yazıya dökmüş, ve "La maniere de bien traduire une langue en autre" adlı yapıtında iyi çeviri yapmak için, aşağıdaki gibi bazı kuralları önermiştir:

1. Çevrilecek metnin anlamını ve özünü tam olarak anlamak,

2. Kaynak dili de çeviri yapılacak dil kadar tanımak,

3. Aslı verebilmek için sözcüğü sözcüğüne çeviriye kul köle olmamak, çünkü her dilin kendine özgü nitelikleri, sözcük sıralaması, deyimleri, incelikleri ve kendine özgü aşırılıkları var. Eğer sözcüklerin sıralanışları bozursa, o zaman çevrilen şeyin ne anlama geldiği ifade edilebilir, hiç kimse çevirmeni bundan alkoyamaz.

4. Yeni sözcük türetmeden, Latinceleştirmeden kaçınmak, düzeyli bir ortak kullanım Fransızcası benimsemek,

5. Hatileri gözlemlemek; güzel, yumuşak, nazik, iddiasız ve yapıtın tümü için geçerli olacak, tek bir biçem bulmaya çalışmak" (Dépré 1999: 24).

2. 4. 17. yüzyıl

1620'lerde, düzyazı yeniden ilgi görmeye başlarken, çeviri alanında da ilerleme kaydedilir (Zuber 1994: 26). Malherbe, çeviri yaparken, Dolet'den beri bilinen sözcüğü sözcüğüne çevirinin (mot à mot) esiri olmamak gerektiği konusunda çevirmenleri uyarır (Zuber 1994: 29).

Mile de Gournay (1566-1645); "çeviri yapmak, gerçek anlamda, yeni bir yapıt yaratmak, onu yeniden üretmek demektir" (Zuber 1994: 37) derken, Plaute, Terence, Cicerón, Messala gibi eski çevirmenler, aynı zamanda özgün yapıtlar yaratma endişesinin beslediği çeviriler yaparlar (Zuber 1994: 49). O nedenle çeviri; onurlu, ama aynı zamanda, getirdiği özgürlüklere karşın, yeri geldiğinde kendini sınırlamayı gerektiren bir uğraş olmuştur. Şair Godeau, çeviri alanındaki sorunlardan düzyazının sorunlarına yaklaşımda yararlı olacak genel bir tutum arayışına girer. Bu süreçte Fransız Akademisi'nin kurulması, çevirinin yönelimleri üzerinde etkili olur (Zuber 1994: 50-51). Richelieu hayatta iken, 'klasik' çeviri yapma şeklinde tanımlanan kibar, açık, duru, basit ve ince beğeni biçimi oluşur. Onun ölümünden sonra ise, çeviride sadakat ve sadakatsizliğin taraftarları arasında bir tartışma söz konusu olur (Dépré 1999: 32). Giry, d'Ablancourt, Du Ryer ve Hobier Fransız Akademisi'nin ilk yıllarında, çeviride 'yeni dalgayı' oluşturan isimlerdir. Zuber, Onların yaptığı çeviri ürünler incelendiğinde, yapıtların seçiminde, gittikçe ciddileşen bir karakter; çoğunluğunu çevirilerin oluşturduğu birçok yazınsal etkinlik; kurgusal yapıt çevirilerinden önce düşünsel yapıt çevirilerine, daha sonra da dinsel yapıt çevirilerine bir geçiş olduğu saptamasını yapar (Zuber 1994: 52-55). Yine Zuber'e göre, çevirmenler de, Fransız yazını içinde, çevirmenliğin önemini kavrarlar (agy: 63). Ancak, Bréval (1680?-1738)'in dikkat çektiği gibi, çevirmen kötü çeviri yaparsa kınanır, işini iyi yapar, başarılı olursa da asla ödüllendirilmez; buna karşılık, çevirmenin çevirideki başarısı, özgün yapıtın yazarının lehinedir (agy: 75).

Çeviri üzerine yeni kurallar getirmek isteyen Jansenistlerin benimsediği eşdeğerlik ilkesi, 17. yüzyılda kuram üzerine getirilen en büyük yenilik olur (agy: 149). 'Düşünceyi değiştirmeden dilin yazarını değiştirmek' biçiminde açıklanabilen ilke doğrultusunda, çevirirken, artık sözcüklerin tartılması geride kalmış, fakat sözcükler sayılmıştır (Dépré 1999: 32). Ayrıca Dépré'ye (agy: 32-33) göre, Tende tarafından açıklanan karşıt kurallar, gerçekte, eşdeğerlikleri çevirmenin, yazarın

zihnine/ruhuna sızmanın, ne daha fazla açıklamaya gitmenin ne de daha da güzelleştirmeye çalışmamanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Daha sonraki yıllarda Lemaistre, çeviri için, Tende'in ve sözcüğü sözcüğüne çeviriye yasaklayan Huet'in görüşlerinden yola çıkarak kısalttığı şu kuralları geliştirir:

1. Yapılması gereken ilk şey, kaynak dile tam sadakat ve tam bağımlılık; yani Latince'deki her şeyi, kendi dilimizde de ifade etmek, sanki Cicerón bizim dilimizde yazmış gibi çevirmek,

2. Elden geldiğince yazarın biçimine yaklaşılmaya çalışmak; hatta taklit etmek. Çevrilen yapıtı, gerçek yapıtın canlı bir örneği haline getirmek,

3. Düzyazıyı şiir biçiminde değil, yine düzyazı biçiminde çevirmek,

4. Latince bir cümleyi Fransızcaya çevirirken daha fazla sözcük gerekeceği için, bir orta yol olarak denge kurmaya çalışmak,

5. Aynı dönem yaşamış olan kişiler arasındaki dil düzeyini korumak,

6. Çevirirken niçin orada olduğunun mantıklı bir açıklaması olmayacak hiçbir şey kullanmamak,

7. İki bölümü veya iki parçayı asla aynı edatla başlatmamak,

8. Sessel yinelenmelerden (allitérations cacophoniques) kaçınmak; çünkü söylemin uyumlu olması kulakların hoşuna gitmek içindir, gözlerin değil,

9. Çok uzun cümleleri küçük cümlelere ayırmak. (Dépré 1999: 33-34)

Cicerón ve St. Jérôme'un düşüncelerini formüle eden kuramlar, daha sonra d'Ablancourt, Bréval, La Ménardière (1610-1665) gibi çeşitli çevirmenlerce yeniden ele alınır, uygulanır. Bunlardan d'Ablancourt'un çevirdiği metinler incelendiğinde; ekleme, çıkarma ve değiştirmelere rastlanır (Zuber 1994: 78).

Richelieu'nun ölümünden sonra da Fransız Akademisi'ndeki çeviri çalışmaları devam etmiştir. Çeviri çalışmalarının sürekliliği yanında, dönemin politik hareketliliği ve düşünsel değişimleri, kitap piyasası adına yararlı olmuş; çevirmenlerin çevirdikleri yapıtlar için satıcı bulmaları da kolaylaşmıştır. Bütün bu olumlu gelişmeler, çevirilere kalite ve bolluk getirmiş (agy: 97-98); çeviri yapılan türlerde artış görülmüştür. Dilin çeviriyle zenginleşip, mükemmelleştğine inanan Zuber (agy: 114), yöntem açısından çevirmenin çeviri yaparken ne ekleme ne çıkarma yapmamasını; anlamı güçleştirmeden, bir sözcükle yorumlamaya çalışmasını önerir (agy: 104). Zaten çevirmenin amacı, düşünceyi değil, dilin yazarını değiştirmektir (agy: 116). Bu nedenle, yöntem olarak eşdeğerlik yöntemi geniş kabul görür. Dinsel çeviri de, çevirinin önemli bir sektörü olur (agy: 123).

1650'lerde de d'Ablancourt gibi, zaman zaman yapılan çevirilerin bir değerinin olmadığını söyleyenler, yazınsal bir tür olarak değerini yadsıyanlar olmuşsa da, daha sonra bunlar, 'Eskilerin' ve 'Yenilerin' çatışmasının, Fransızcanın, çevirilerin ideal dili olarak kabul görmesine yaradığı konusunda görüş birliğine varmışlardır (agy: 149). Bunların gözünde, çevirmenler; yetenekli yorumcular, kendilerini üst düzeyde bir çalışmaya adanmış dilbilgicilerdir (agy: 149). Yine bu dönem, sadakat kuralları ve biçimsel kurallar, "Çevirinin kuralları" adı altında toplanır. Yeni başlayan yazarlara yardımcı olmak için, zamanın en iyi çevirilerinden yola çıkarak, sözcükler, sözcük simgeleri (figures de mots), biçim simgeleri (figures de style), öğretsel bir plana göre sıralanarak yayımlanır (agy: 150).

Çevirmenlerin eğitim durumlarını da inceleyen Zuber'e (agy: 276) göre, "bu yüzyılın önemli çevirmenlerinden d'Ablancourt, yaşamı boyunca, 30 yıldan fazla süren, çok uzun bir eğitim görmüş; bu süre içerisinde Fransızların en sevilen çevirmeni olmuştur. Aynı zamanda bir yazınsal yaratı kuramcısı olan d'Ablancourt, idealist bir çevirmendir ve hiçbir zaman elde ettiği sonuçtan memnun olmaz. O her zaman ilerlemeye, kendini geliştirmeye açık bir Platoncudur" (agy: 276-278).

Zuber, d'Ablancourt'un çeviri kariyerini incelemeyi sürdürür: "D'Ablancourt, kendini Antik Çağın büyük yazarlarının hizmetine adanarak, onların yapıtlarını çevirerek, büyük yazarların yeniden dirilmelerine aracı olmak istemektedir." Çünkü d'Ablancourt'a göre, "dünyadaki her şey taklit ya da örneklemeyle devinir, yazın sanatı da dünyanın yeniden yaratımıdır" (agy: 383-384).

D'Ablancourt, Tacit'i çevirirken, sayıca az sözcük kullanmış, ama anlamsal açıdan zenginlikler katarak, taklit ederek çevirmiştir (Zuber 1994: 366). Ayrıca, yaptığı çeviriyle ilgili özeleştiriyi yapmaktan kaçınmamıştır. Şöyle ki: "Latince [...] bunu iki sözcükle söylerken, ben ancak iki satırla ifade edebiliyordum " (agy: 369); "bir bölümü değil ama, bir kitabı, tüm bölümleri aynı bedende erimiş ve iç içe geçmiş gibi görünen bir kitabı çeviriyordum" (agy: 376) ve son olarak "[...] orijinalin başarısına ulaşma aracı, adım adım onu izlemek değil, sanki kendisi yazıyormuşçasına, kendi anadilinin güzelliklerini aramaktır" (agy: 379).

Bir başka araştırmacı, Michel Ballard da, 17. yüzyıl çevirmenlerini inceleyen araştırmasında, "De la traduction" (1626) adlı yapıtı yayımlayan Meziriac (1581-1638)'m yüzyılın önemli bir çevirmeni olduğunu savlar ve Onun "çevirdiği bir yazara hiçbir şey eklemeye, ondan hiçbir şeyi çıkarmadığı, anlamı bozabilecek hiçbir değişiklik yapmadığı" saptamasını yapar (Depre 1999: 48).

Zuber de (1994: IX-X), yine 17. yüzyılda, akademisyen Meziriac'la birlikte, Pierre-Daniel Huet (1630-1721), Jansenistler ve Port-Royal eğitimcilerine kadar herkesin, farklı nedenlerle 'erek metin' ve 'kaynak metin' arasındaki ilişkiyle ilgilendiklerini belirtmektedir. Ayrıca, bir yandan Fransızcanın dilbilgisi, özerkliğini belli etmeye başlarken, diğer yandan da dilbilimi, akılcı bir temel üzerinde gelişmeye başlamıştır. Bu bağlamda, yüzyıl, bir bakıma çeviribilimin birçok öncüllerinin yer aldığı bir yüzyıl olur (Zuber 1994: IX-X).

Fransız çeviri tarihi ve Türk-Fransız ilişkileri açısından 17. yüzyılda dikkate değer bir başka olgu da, Fransa Krallığının, Doğu'daki elçilik ve konsolosluklarında tercümanlık yapacak meslekten tercümanlar yetiştirmek amacıyla, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Venedik'i örnek alarak, İstanbul'da, sonradan 'dil oğlanları' okulu olarak adlandırılacak olan bir okul açmış olmasıdır. 1995 yılında, Doğu Dilleri ve Uygulukları Enstitüsü olarak bilinen bu okulun kuruluşunun 200. yıldönümü kutlanmıştır. Bu çerçevede hazırlanan Dil Oğlanları ve Tercümanlar (1995), adlı kaynağa göre, başlangıçta, dokuz on yaşlarında altı çocuğun, 1626'da kurulmuş bulunan İstanbul'daki Kapüsen manastırına gönderilmesi öngörülmüştür. Ancak, daha sonra, 'dil oğlanlarının' öğrenimlerine, Paris'teki Louis-le-Grand kolejiye bağlı bir okulda başlamaları ve yirmi yaşlarına geldiklerinde İstanbul'a gönderilmelerine karar verilmiştir. 1721'de, okula alınacak öğrencilerin sırayla Fransa'da doğmuş çocuklar ve Yakındoğu'ya yerleşmiş tercüman ya da tüccar ailelerinin çocukları arasından seçilmeleri kararlaştırılmıştır. Bu karar, tercüman hanedanlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Okulda öğrencilere Latince, eski Yunanca, Türkçe ve Arapça öğretilmekte idi (Hitzel 1995: 9-11). Hatta bazı Fransızların, hatırlı kişilerin desteğiyle, kendi akraba ve tanıdıklarının çocuklarının bu okula kabul edilmeleri için, ilgili yerlere mektup ve dilekçe yazarak yardım istedikleri belgelerden anlaşılmaktadır (Bu konuda yazılan belgelerden bazı örnekler için bkz. Frederic Hitzel, "Enfant de langues et drogmans/Dil Oğlanları ve Tercümanlar", 1995: 28-29).

2.5.18. - 19. yüzyıl

Depre'nin araştırmasına göre, Dolet'nin ilkelerini izleyen 18. yüzyıl çevirmenleri, klasik olarak kabul edilen çeviri yaklaşımlarına göre çevirmekten çok daha fazlasını yapmışlar: Uyarlamışlardır. Dönemin çevirmenleri, aydın halk kesiminin beğenisine hitap etmek; dilbilgisi, biçim, deyişbilim kuralları önünde boyun eğmekle kalmamak, aynı zamanda antik grek-romen metinlerini tanımak, çevrilen metinlerin içeriğini

de değiştirmek zorunda kalmıştır (Dépré' 1999: 34).

Dépré, çevirmen André Dacier'nin eşi Mme. Dacier'yi (1651-1720) 18. yüzyılın ünlü çevirmenlerinden biri olarak kabul eder; Mme. Dacier, Plaute, Aristophane, Térence'den, sonra kendisine ün kazandıran Homère'in "iliade ve Odysée" adlı yapıtını çevirmiştir. Bu çeviri deneyiminin sonunda, Fransızcanın, Homère'i çevirirken yetersiz kaldığına, dolayısıyla Homère'in çevrilemez olduğuna inanan Bayan Dacier, çeviride karşılaştığı sorunları ikiye ayırmıştır: Birincisi, şiirsel sıra (ordre poétique); ikincisi, dönemin etik-estetik değerlerinin sırası, ahlâk ve algılama (moral et réceptive) dır (agy: 35).

Dépré, Mme. Dacier'den sonra yine bu dönem, bir başka çevirmenin, Rivarol'un (1753-1801) adını da yüzyılın önemli çevirmenlerinden biri olarak anar. Rivarol, Alman romantiklerinden önce, çevirinin besleyici gücünün ayırıcılığına varmış ve çeviri sayesinde Fransız dilinin, sadece kendi sınırlarını tanımakla kalmayacağını, bunun yanı sıra olanaklarını da arttıracaklarını vurgulamıştır (agy: 35). Aynı zamanda çeviri, Rivarol için, şaire ün getirmenin dışında dili geliştiren, zenginleştiren bir araçtır.

Dépré'nin, aynı yapıtta, çeviri kuramıyla da ilgilenen büyük yazar Chateaubriand hakkındaki değerlendirmesi de aşağıdaki gibidir:

"Milton'un 'Paradis Perdu' adlı yapıtının çevirmeni olan Chateaubriand, yalnızca XIX. yüzyıl Fransız düzyazınının büyük yazarlarından biri değil, aynı zamanda kuramla da ilgilenen tek yazarı; Baudelaire'in daha sonra geliştireceği şiirsel düzyazı türünün de yaratıcısıdır. Çeviri biçiminde 'devrim' yaptığını sanan Chateaubriand'm gerçekte yaptığı ise, çeviri yöntemlerini betimlemektir" (Dépré 1999: 48).

Dépré aynı araştırmasında, Antoine Berman'ın "Chateaubriand, Traducteur de Milton" ve "Les Tours de Babel" adlı yapıtlarını kaynak göstererek Chateaubriand hakkında şu saptamalara yer verir: Chateaubriand'in Milton'dan yaptığı çeviri, Fransızca'yı Latinceleştirerek yapılan bir çeviridir. Chateaubriand, şiiri düzyazı biçiminde çevirmiştir. Berman, Chateaubriand'in çevirisinin, sözcüğü sözcüğüne (littérale) olma durumuna neden olarak, Milton'un metninin metinlerarası bir görünümü olmasını, bir anlamda özgün metnin de bir çeşit iiteral çeviri' olmasını gösterir. Berman'ın, buradan çıkardığı ikinci önemli sonuç da, kaynak metne duyulan saygıdır. Chateaubriand, Milton'u, dinsel ve Latinceleştiren iki boyutu göz önünde bulundurarak çevirmiştir. Burada 'mot à mot' ile 'littéralité'yi birbirine karıştırmamak gerekir. Chateaubriand çeviri yaparken, özgün metnin anlamını oluşturabilmek için Fransız dilini

zorlamış, gelişimini hızlandırmıştır. Özgün metne bağlılığından dolayı, Fransızca'da yeni sözcükler kadar eskimiş sözcüklere de yer vermiştir. Bu yüzden, Milton'un kullandığı sözcüklerin hepsini sözlükte bulabilme olanağı yoktur. Buradaki 'littéralité', şairin arzu ettiği gibi belli bir biçimde kapalılığının sürmesi de dahil olmak üzere, yazınsal ekine duyulan saygıdan ileri gelmektedir. Chateaubriand'm 'littéralizminde' sadece metniniçine değil, metnin biçimine ve şairin gizemli kalmasını arzu ettiği en küçük gize de saygı göstermek söz konusudur. Chateaubriand çeviri etkinliği sırasında edindiği deneyimleri ve karşılaştığı sorunları yazmıştır. Alanla ilgilenenlerle bu şekilde paylaştığı görüşleri, Dépré tarafından çağdaş çeviribilimin ilk ürünlerini oluşturacak saptamalar olarak kabul edilmektedir (Dépré 1999: 48-53).

2. 6. 20. yüzyıl

Çeviri, her dönem olduğu gibi 20. yüzyılda da ilgi çekici bir alan olmuş, çeşitli yönleriyle incelenmeye değer bulunmuş; bu bölümde de görüleceği gibi, kuramsal çalışmalar, özellikle de bu yüzyılda, çeşitlenerek artmıştır. Çeviri çalışmaları, kaynak metnin yerini erek dilde 'aynı' metnin alması üzerine odaklanmıştır. Ladmiral'e (1979: 15) göre, bir çeviri kuramının güçlüğünü oluşturan da, bu 'aynılık' sorununun karakteri, yani eşdeğerlik konusudur.

Çeviri etkinliklerini Savaş öncesi ve sonrası olmak üzere iki bölümde inceleyen çalışmasında Delisle'in bu süreci değerlendirimi özetle şöyledir: 50'li yıllardan sonra, kuramsal çalışmalarda birtakım farklılıklar ortaya çıkmaya başladı. Dilbilimde ve psikoloji, sosyoloji, etnoloji gibi diğer bilimlerdeki ilerlemelere koşut olarak, çeviri alanındaki çalışmaların amacı, çeviri olgusunu ve dil ile düşünce arasındaki bağıntıları daha iyi anlamak ve açıklamaktı. Sonuç olarak, çeviri bilimi veya çeviribilim, çevirikuramsal çalışmaların çeşitlendiği bu süreçten, kendi gerçek nesnesinin sınırlarını betimleyerek ve yöntemlerini belirleyerek çıkmıştır (Delisle 1982: 48).

60'lı yıllara gelindiğinde, dilbilim sadece çevirinin dilsel boyutuyla ilgilenirse de, yine dilbilimci ve metindilbilimciler, ilk kuramsal yaklaşımları ortaya koyarlar. Dilbilimci André Culioli de, Jean-Luc Goester ile "Le Français Dans Le Monde"un çeviriye ayrılan özel sayısı için yaptığı; "Un point de vue énonciatif sur la traduction" konulu söyleşide, bir dil etkinliği kuramının, dillerin çözülmesi sırasında, olması gereken bağıntı ile ilgilenmeyen bir dilbilimin, çeviri sorunlarını kapsayan bir kuram oluşturamayacağı görüşünü savunuyordu (Goester 1987: 5). Culioli, metni olduğu gibi muhafaza eden bir çeviriden yana olmadığını, 'anlamı muhafaza

etmeye dayalı' bir çeviriden yana olduğunu belirtir; çünkü, Ona göre çeviri yapmak demek, birtakım 'teknikler kullanmak' demektir ve anlam açısından bakıldığında, bir sözcüğün/gösterenin birden fazla veya birçok değer, anlamın bir tek göstereni olabilmektedir (agy: 7).

70'li yıllarda, çeviribilim; hala dilbilim, metindilbilim, yazmbilim, iletişimbilim gibi bilimler arasında kalan bir bilim dalıdır. Hatta Dépré'nin, burada anılan çalışmasında da olumlayarak yer verdiği dilbilimci Jakobson (1896-1982), Fransızca "Aspects linguistiques de la traduction" (1959) olarak çevrilen yapıtında, dilbilimsel bir çeviri tanımı yapmış; her dilin kendi bağlamı içinde, her şeyi ifade etme olanağını içinde barındırdığı düşüncesinden ve yaratıcı bir yaklaşımdan hareketle, 'çevrilemezlik' sorununu kabul etmediğini de belirterek, çeviriye üçe ayırmıştır: "Diliçi, dillerarası ve göstergelerarası dönüşüm/değişim çevirisi (transmutation)" (Dépré 1999: 59).

Aynı yıllarda, Jakobson, Tynjanov, Ejxenbaum gibi Rus biçimcilerinin çalışmalarından esinlenen, çevirinin sistem olarak kabul edilen her türlü insanlık etkinliğiyle ilgilenen, bütüncül olmayı isteyen ve farklı kültürler arasındaki hatalı aktarımın (interférence) kaynağı olan çeviriye önemli bir yer veren çoğuldizge (polysystème) kuramı gündeme gelir (Dépré 1999: 62-68). 'Çoğuldizge kuramı', hem eş zamanlı, hem art zamanlı inceleme kuramıdır ve kuramın ikinci bir özelliği de, Fransız yapısalcılığına karşı oluşudur. Kuram; kültürel, sosyal, politik, ekonomik v.b gibi alt sistemleri de içine alarak, sistemleri kendi çoğulculukları içinde, çoğuldizge adlı genel bir gösterge (sémiotique) sistemi içinde ele almaktadır. Kuramın ikinci önemli görünümü, yazınla ilgili çoğuldizge içinde çevirisi yapılan yazının durumunun, başka bir söyleyişle, yapılan çevirinin betimlenmesi şeklindedir. I. Even-Zohar ve Gideon Toury çoğuldizge kuramıyla ilgilenen belli başlı kuramcılardır.

Ladmiral, çeviri kuramlarını irdelerken, Vinay ve Darbelnet'nin çeviri alanındaki başyapıtlardan biri sayılan "Stylistique comparée du français et de l'anglais" (1968), adlı yapıtına da gönderme yapar: Vinay-Darbelnet, 'çeviri birimleri' kavramını, anlamı sözcüklerin değil sözdizimsel grupların oluşturduğu görüşü çerçevesinde tanımlamışlar, çevirinin olanaklılıklarını araştırmışlar; çeviri sorunlarına çözüm olarak, o güne kadarki uygulamalara ters düşen, 7 çeviri yöntemi önermişlerdir. Dil ve çeviri eğitimi öngören, eğitsel amaçla betimledikleri bu çeviri yöntemleri şunlardır:

1. Alıntılama/ödüncleme (emprunt), 2. Taklit (calque), 3. 'Calque'e yakın, erek dilde aynı yapıyı

kullanma (traduction littérale), 4. Aktarım/ yer değiştirme (transposition): dilbilgisel olarak farklı, anlamsal açıdan eşdeğer, 5. Dilbilimsel olmayan bir gerçekliği farklı bir bakış açısıyla çevirmek (modulation), 6. Eşdeğerlik, eşanlamlılık (équivalence), dilbilimsel olmayan bir gerçekliğin içeriğini dilbilimsel benzerliklere başvurmadan betimler, 7. Uyarılama (adaptation) (Ladmiral 1979: 19; Ayrıca bu yöntemlerin her birine ilişkin örnekler için bkz. Aslan 1996: 33-37).

Çeviribilimci J. Catford da, ilk kez çeviride gözlemlenen olguları "A Linguistic Theory of Translation, An Essay in Applied Linguistics" (1967)'de dilbilimsel olarak çözümler, dizgeleştirir (Dépré 1999: 58). Daha önce de belirtildiği gibi, 'çevrilemezliğin' de taraftarlarından biri olan Catford, dilbilimsel çevrilemezlik ve kültürel çevrilemezlik ayrımını getirir; kültürel çevrilemezliğe gerekçe olarak dillerin sosyo-kültürel farklılıklarını gösterir (Aslan 1996: 20-21). Catford, sözcüğü sözcüğüne ya da yapısı yapısına bir çeviriyle biçimsel uyumun, metinsel eşdeğerliği asla gerçekleştiremediğine inanır; buna gerekçe olarak, sözdizimsel ve yapısal (syntaxe) planda, dillere göre gerçekliğin kesim (découpage) farklılıklarını gösterir (Dépré 1999: 59).

Araştırmacı-kuramcı Inès Oseki-Dépré (1999: 78-79), "Théories et pratiques de la traduction littéraire" adlı yapıtında, birçok kuramcıyla birlikte önemli bir yeri olan çevirmen, şair, yazar ve çeviribilimci A. Berman'ın görüşlerine de yer verir. Berman, sadece yaşadığı dönemin Fransasında değil, özellikle Fransız çeviribilim tarihinin gelişim sürecinde önemli bir yere sahiptir (agy: 79).

Çevrilemezliği savunanların aksine, çevirinin gerekliliğine inanan Berman, Romantik Alman şairlerin uygulamalarından hareketle, bir kültürün kendi içine kapalı kalamayacağını, kendi kimliğini oluşturmak için başka kültürlerle gereksinim duyduğunu vurgular; Martin Luther'in (1483-1546) çevirdiği İncil'in, Alman dilinin temelini oluşturması örneğinden yola çıkarak, çevirinin olumlu sonuçlarını anımsatır. Bu bağlamda çeviri, yaratıcı, oluşturucu bir etkinlik; 'anlamak' ise, yabancı yapıtlarla karşılaştırmayı gerektirdiği için de eleştirel bir etkinliktir. Çünkü, "eleştirel etkinlik, yaratıcılığın oluşturucusudur ve sadece bilginin, dilin ve düşüncenin sınırlarını genişletmekle kalmaz, aynı zamanda yabancıyla, 'öteki' ile karşılaştırmaya izin verir; çünkü, insan dünyadaki yerini ancak, farklılığıyla, öteki ile kıyaslama ile, karşılaştırma ile bulabilir; bu bağlamda çeviri, olmazsa olmaz bir etkinliktir" (Dépré 1999: 79).

Yine Berman'ın, çeviribilim konusundaki yapıtları ve makaleleri, her zaman önemli bir başvuru kaynağıdır. İngilizce, Almanca ve

İspanyolcadan çeviriler yapma deneyimine sahip bir kuramcı olması yanı sıra, bu alandaki çalışmaları da örnek oluşturmaktadır; ayrıca, çeviribilim ile karşılaştırmalı yazın, felsefe, Alman dili incelemeleri (étude germanique) gibi, diğer insani bilimlerdeki bağlar kurulmasına da katkıda bulunduğu yapıtları da yine diğerleri gibi her zaman bir başvuru kaynağı olmayı sürdürmektedir (CERTA 2003: 5-6). Öyle ki, 26, 27 ve 28 Mart 2003 tarihinde, Berman'ın çağdaş çeviribilime katkılarının ele alındığı "Antoine Berman et la traductologie contemporaine" (Nuslovici 2000, 1) başlıklı bir kongre yapılmıştır.

Dépré, Berman'ın Fransız çeviri bilimcileri arasındaki yerini vurguladıktan sonra, bu kez de, Ladmiral'in kuramını Fransa'da çağdaş betimsel kuramların içinde ele almak ve Mounin'in yapıtına koşut olarak önemli dizgeleştirmeler içeren, bu çalışmada da başvurulan, "Traduire: Théorèmes pour la traduction" (1979) adlı yapıtına da mutlaka yer vermek gerektiğini belirtmektedir (Dépré 1999: 60-61). Ladmiral'in yapıtının en önemli bölümü, özellikle eğitilim ve dilbilim alanlarını (dil öğretimi, anadilden yabancı dile çeviri (thème) ve yabancı dilden anadile çeviri (version) öğretimi, çevirinin olanaklılığı/ olanaksızlığı sorunu, çevirinin karşıtlıkları, yananlam sorunu) içeren dizgeleştirmedir. Ladmiral burada Mounin'in yananlam üzerine önerdiği tanımları tartışarak, yananlam yüklenen anlamın bir sözcüğe bağlı olmadığı, ancak bir tümce oluşturacak şekilde biraraya getirilen sözcüklerin, duygu ve düşüncelerin saklı bulunduğu bir bütün oluşturdukları görüşünden yola çıkarak, disiplinlerarası, psikodilbilimsel bir bakış açısının çevrelediği yananlamlar göstergebilimini önerir; yananlamın 'göstergesel anlamını' özerkleştirir (agy: 60-61). Kısaca, sözcüklerin anlamı sözlükte belirtilen anlamlarla sınırlı değildir. Dil, yaşayan, gelişen hatta ölen canlı bir varlıktır. Sözcükler bu süreçte yeni anlamlar kazanabilirler, bilinen anlamlarını kaybedebilirler, yananlamlar yüklenebilirler. O nedenle çeviride yapılması gereken, sözcüğün anlamını tüm bu anlamlardan hangisi en iyi karşılıyorsa onu seçmektir.

Dilbilimsel çalışmalara koşut olarak, bir yandan çevrilebilirlik/çevrilemezlik tartışmaları ile çeviri etkinlikleri sürerken, diğer yandan da çeviribilimciler bütünsel kuram arayışlarına girerler ve 80'li yıllarda, çeviri üzerine daha önceki çalışmaları da içeren yeni bir araştırma dalgası görülür.

Ladmiral'in, Mounin'in anlam kavramını da konuşturduğu çalışmasında olduğu gibi, Lederer de, bu yüzyılın çevirikuramsal çalışmalarında, anlama ilişkin felsefi görüşlerin çok önemli bir yer tuttuğu saptamasını yapar; sonra da, Sartre'ın anlam konusundaki şu görüşlerini alıntılar:

"Anlam sözcüklerin içeriği değildir. [...] anlam sözcükler toplamı değil, onların örgensel bütünüdür" (Lederer 1994: 23); "her alımlamaya her zaman bir yorum eşlik eder. İşte bu yorum, algının bizim bakış açımıza (perspektifimize) girmesine izin verir ve böylece anlamayı sağlar" (agy: 24). Danica Seleskovitch'e göre ise: "Bir cümlenin anlamı yazarın bilinçli olarak ifade etmek istediği şey" (agy: 25)dir.

Paris Çeviri Okulu çerçevesinde, yüzyılın çeviri kuramları arasında önemli bir yeri olan 'yorumsal çeviri' kuramı gelişir. D. Seleskovitch'ten sonra, adı bu kuramla birlikte anılan Lederer'in, Sartre'm ve Seleskovitch'in anlam konusundaki görüşlerinden sonra, Dan Sperber'in yine aynı doğrultudaki görüşleriyle birlikte kendi görüşleri de özetle şöyledir: Bazı yazarlar, özellikle Dan Sperber metinlerini anlamak konusunda iki aşama önermiştir: Birincisi metnin dilini anlamak, ikincisi dildışı bilgiler yardımıyla buradan anlamı çıkarsamak. Anlamın kavranması, birbirini izleyen aşamalar sonunda değil, zihnin tek bir işlemiyle gerçekleşir. Her okur gibi, metnin içeriğini anlama arayışında olan iyi bir çevirmen için, belirsizlikler metnin değil, dilin sorunudur (Lederer 1994: 31). Metni anlamak, dilbilimsel edinim (compétence linguistique) ile birlikte ansiklopedik bilgiyi akla getirir (agy: 32). Metnin dilinin anlaşılması, metnin dilbilimsel ifadesinin anlaşılmasıdır. Dilbilimsel bilgi de, tüm yaşam boyu kazanılan sözcüklerle zenginleşir. Bu bilgilerin bir kısmı unutulur, bir kısmı kalır ve bilginin sözselsel bir eylemi biçiminde bellekte muhafaza edilir. Çevirmenin dilbilimsel bilgileri (connaissance linguistique), bilgi dağarcığının (bagage cognitif) bir bölümünü oluştururlar ve metnin anlaşılıp yeniden ifade edilmesi için vazgeçilmezdirler (agy: 32-33). Bu öğeler yanında varsayım ve sezdirimler gibi, çeviri eyleminin dışında kalmakla birlikte, metinlerin anlaşılması için dile eklenmesi gereken başka öğeler de vardır (agy: 35-42): Bu öğeler; bilişsel (cognitif) ve duyuşsal (affectif) tamamlayıcılar; bilgi dağarcığı (bagage cognitif); dildışı bilgiler (connaissance extralinguistique); bilgisel bağlam (contexte cognitif), diye adlandırılır.

80'li yıllarda, savunduğu yorumsal çeviri kuramının evrensel bir karakter taşıdığına inanan Lederer'e (1987: 16) göre, kimileri, işlevsel, ekonomik, politik, teknik veya bilimsel ilişkiler, çalışma notları ve satış broşürleri çevirisi için uygun olan yorumsal çeviri kuramının, yazınsal veya şiir çevirisi için uygulanamaz olduğunu düşünür. Oysa bir metnin dilbilimsel öğelerinin aktarımını, çeviri değil, özgün metnin kendi okurlarında uyandırdığı bilişsel ve duyuşsal etkinin aynısını erek okurlarda uyandıracak bir metin üretmek olan 'transcodage' olarak tanımlamak

gerekir. Bu kategorideki çevirinin başarısına gelince; öncelikle, çeviriyi yapan bireyin yeteneğine ve zevklerine bağlı olmakla birlikte, her çevirmenden, yazınsal veya şiirsel çeviriyi başarıyla uygulayıp, kendisini, yazının estetik derecesine ulaştırabilecek yeteneklerle donanımlı olması da beklenmez. Ayrıca, kuram, çevirmenlerin dilbilimsel güçlükleri ve çevirinin küçük olgusal sorunlarıyla da ilgilenmez.

Birçok araştırmacı ve kuramcının da vurguladığı gibi, çeviri yaparken hem kayıplar hem kazanımlar vardır. O nedenle, yorumsal çeviri kuramına göre, çevirmen, çeviri işleminin sonunda ortaya çıkan çeviri ürününü kontrol etmeli, Lederer'in (1994: 45) deyimiyile, ortaya çıkan yeni ürünün başvurduğu yeni bilgi ve duyarlılık evrenine yeterince uyup uymadığını anlamaya çalışmalıdır. Çevirmen, biçimsel eşdeğerliği göz önünde bulundurarak, içeriğin aynılığını korumalı; kaynak metnin söylediğinin aynısını değil, aynı olguyu kendisi üretmek söylemelidir (agy: 46-47). İyi bir çevirmen sözcükleri değil, art alandaki düşüncüyü de çevirir; bunu yaparken mutlaka durumu ve bağlamı da dikkate alır (agy: 79).

J, Delisle, yorumsal çeviri kuramından esinlenen, çeviri kuramı ve çeviri öğretimi üzerine bir çalışma olan "L'Analyse du discours comme méthode de traduction" (1982)'da, Ottawa Üniversitesi çeviri bölümündeki deneyimlerinden de yararlanarak bir çeviri eğitimi modeli geliştirir. Burada, çevirinin bilgisel süreçlerini üç basamağa ayırır: Delisle, bu süreci çevirinin yorumsal süreci olarak adlandırır: Bunlar; 1) Düşünceleri açığa çıkarmak, 2) Düşünceleri yeni bir yapıyla yeniden yazmak, 3) Bu haliyle çevirinin kaynak metnin anlamsal eşdeğerliğini tam olarak verip vermediğini kontrol etmek. Ona göre, sağlama yaparken, içeriğin aynılığı ve biçim/biçimsel eşdeğerlik gözetilmelidir. Çeviri üzerine kuram oluştururken, hatalara yer vermeyen başarı eşiği saptanmalıdır. Burada eşdeğerlik denince, bilgisel ve duyuşsal eşdeğerliği; uygunluk deyince, sözcük ve cümle yapısının, bir dilden ötekine uygunluğu anlaşılmalıdır (Delisle 1982: 70-83).

Delisle, incelediği çeviri kuramcıları arasında, kuramın amaçlarının saptanması konusunda bir görüş birliği olmamasını da eleştirir. Ona göre, kuramcıların görevi; çevirmenler için hazır reçeteler, kurallar hazırlamak değildir, aksine, çevirmenin çalışması sırasında karşılaşılabilecekleri konusundaki deneyimlerini dizgeleştirmektir (agy: 51). Yine Delisle, bir çeviri kuramının varolma nedenini, karşılaştırmalı biçimbilimci J. P. Vinay'ın açıklamasına koşut biçimde, "çeviri sürecinden uygulamalı kurallar çıkarmak ve çeviri eylemini kolaylaştırmak" şeklinde açıklamaktadır (agy: 51).

Çeviri kuramının gerekliliğine inanan Delisle'e göre, kimi araştırmacıların kuram diye adlandırdıkları çalışmalara, kelimenin tam anlamıyla kuram denemez; her ne kadar çeviri olgusunu açıklamaya ve bu entelektüel sürecin ilkelerini ortaya çıkarmaya çalışsalar da, bunlar, ancak bilimsel sunular olabilirler. Bu nedenle, yapılan çalışmaların tümü, kesinleşmiş bir kuram öncesinde, birtakım sorunlar üzerine geliştirildikten sonra bir araya getirilmiş olan düşünceler olarak kabul edilebilir (Delisle 1982: 48).

Öte yandan, çevirikuramsal çabaların çokluğuna karşın, 'çeviribilim' terimini ilk kullananlardan biri olduğu ileri sürülen Ladmiral (1987: 19-20), ne çeviribilimin ne de dilbilimin kendisinin bir bilim olduğunu ve olabileceğini kabul etmiş, ancak çeviri üzerine büyük bir yazın birikimi olduğunu belirtmiştir. Yazar için bu birikim (çeviri edebiyatı), Almanca, İngilizce, Fransızca ve Rusça gibi dört 'büyük dilde' olmak üzere, makaleler hariç, yüzlerce yapıt demektir. Çeviribilim, bilim olurken bir yanda tüm bu kuramsal yazını okumak ve kendileri de çeviri kuramı üretmekle uğraşan, fakat çeviri yapma deneyimi olmayan çeviribilimciler, diğer yanda da kendilerini çeviri uygulamalarına kaptıran, çeviriyle ilgili tüm bu kuramsal bilgiyi edinmek için ne zamanları ne de araçları olan çevirmenler yer almaktadır. Bu karmaşık durum karşısında Ladmiral, "bu alanın şu anda henüz sözcüğün tam anlamıyla çeviribilim olarak değil, ancak betimsel dilbilim (linguistique descriptive) veya karşılaştırmalı dilbilim (linguistique contrastive) diye adlandırılmasının daha uygun olacağı" (agy: 19-20) önerisini getirmektedir.

3. Çevrilebilirlik/ çevrilemezlik tartışması

Çevrilemezliğin en eski savunucularından olan Cicerón'un 'çevrilemezlik ilkesi', 19. yüzyılın Schleiermacher, Voltaire, Chateaubriand, Catford, Sapir-Whorf, gibi yazar ve dil felsefecileri tarafından benimsenmiş olsa da (Aslan 1996: 19), 'çevrilemezlik' düşüncesinin yol göstericisi, her dilin bir dünya görüşü olduğunu ve düşünmenin anadiline bağlı olduğunu ileri süren Humboldt olmuştur. Çeviri üzerine ilk modern incelemeyi, 1939'da, Amerikalı filozof Wilbur Marshall Urban (1873-1953) yapmıştır. Mounin'e (1963: 271) göre, Urban, aynı zamanda, bir kültür-dil çevirisinin, olanaklılığı veya olanaksızlığı, kısmi veya tam çevrilebilirlik/çevrilemezlik sorunlarını da ortaya koyan, ilk dil felsefecisidir.

Mounin için, çağdaş dilbilim, çeviriyi, "eski dönemlerin çeviriyi tamamen olanaklı veya her zaman olanaksız, 'tam çeviri' veya tam olmayan çeviri olarak kabul eden çevirmenlerin yerine, iletişim düzeylerine göre değişebilen, başarısı

kendi içerisinde göreceli olan bir işlem" (1963: 278) biçiminde tanımlar. Mounin'e (agy: 271) göre, dilbilimci ve felsefecilerin çalışmalarının belirlediği, çevirinin önündeki dilbilimsel ve kültürel engeller, uzun yıllar 'çeviri olanaklı mıdır?' sorusunu gündeme getirmiştir.

'Çeviri olanaklı mıdır?', sorusuna verilen yanıt, iki karşıt türde olmuştur: Bir taraftakiler, tam çevirinin, bazen veya çoğu zaman, hatta her zaman olanaksız olduğunu düşünmüşler; diğer taraftakiler ise, insan aklının aynılığı ile bilgi ve düşünce biçimlerinin evrenselliğinin egemen olduğu önermelerin; bir yandan dilbilimsel iletişimi olanaklı kılarken, diğer yandan da dillerarası iletişimi de olanaklı kıldığına inanmışlardır. Onların bu görüşleri, çevirinin olanaklılığını temellendirmiştir. Bir başka görüş açısı da, bazı durumlarda karşılaşılan çeviri güçlüklerinin, radikal bir biçimde çevirinin olanaksızlığını veya olanaklılığını kanıtladığını kabul ederek çevirmenleri ikiye bölmüştür.

Kimi kuramcılar, çevrilemezlik savma karşı sav getirerek bir denge arayışına girmişler; karşıt kavramlar kullanarak çeviride nasıl bir yol izlenmesi gerektiği konusunda da şu soruları sormuşlardır: Çeviri olanaksızdır ya da her şey çevrilebilir. Çeviri metne bağlı mı yoksa serbest mi olmalıdır? Sözcüğü sözcüğüne mi yoksa serbest çeviri mi; bağlılık mı ya da serbestlik mi? Sözcüğü sözcüğüne mi yoksa anlamın çevirisi mi?...

Kendisini hem kuramcı hem uygulayıcı olarak gören Ladmiral (1979: 88) ise, çeviride asıl sorunun, 'olanaksızlığın kuramcıları' ile çeviri uygulamasının gerçekliği arasındaki karşıtlıkta olduğunu belirtir. Daha açık bir söylemle, olanaksızlığın savunucuları ile çeviri yapan kişiler aynı değildir; bunlar arasında derin bir uçurum bulunmaktadır; çünkü, bir yanda sadece konuşanlar, öte yanda ise asıl çeviri işini yapanlar vardır ve çeviride, yukarıda verilen karşıtlık çiftlerinin her ikisinin de aynı anda dikkate alınması gerekmektedir (agy: 88-90).

Daha sonraki yıllarda, çeviri sorunlarına dilbilimsel bir giriş özelliği taşıyan "Les Problèmes Théoriques de la Traduction" (1963) adlı yapıtında Mounin, çeviri olgusunun değişik dilbilim kuramlarına göre nasıl ele alındığını incelemiş, bu bağlamda çeviri güçlüklerinin, dilsel ve kültürel nedenlerden kaynaklandığını kanıtlamaya çalışmıştır. 1950 ve 60'lı yıllarda, Amerikan yapısalcılardan etkilenen Chomsky'nin, dilin sonradan kazanılmadığını, aksine her insanın doğuştan gelen bir dil yetisi olduğunu ileri süren, evrensel dilbilgisi kuramı olarak da bilinen üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramı gündeme gelir. Chomsky, dile getirilen düşüncelerin evrensel olduğunu; dillerin, sadece yüzeysel yapılarında farklılıklar olduğunu ve

savunduğu kuramın çeviri alanında kullanılabileceğini belirtir.

Evrensellik kuramı, çeviri alanına canlılık getirir. Çalışmalarının sonraki aşamalarında, kuramının sorunlarını ve sonuçlarını çevrilebilirlik bağlamında tartışan Mounin (1967: 159), dilin adlandırma işlevini öne çıkarmış ve evrensel geçerliği olan dil dışı olguları sıralamış; dillerarası terimbilim çalışmasının kesinlik ilkesine göre, "bilimsel ve teknik çevirinin yüzde yüze yaklaşan bir kesinlikle otomatikleşeceği" sonucuna varmıştır (agy: 159). Ancak sosyo-kültürel, etnografik ve özellikle de yerel özelliklerin çevrilemezliğini vurgulamayı ihmal etmeyen Mounin (1963/67) ve kendisi gibi mutlak çevrilebilirlik/çevrilemezlik düşüncesine karşı olan, fakat göreceli çeviriyi savunan Wills (1977), Ladmiral (1994) ve Mail (1995) gibi çevirmenler için, her zaman olmasa da, her durum için ölçü ve sınırı açıkça belirtilmek koşuluyla, belli ölçülerde ve belli sınırlar içerisinde verilen bir metinden hareketle çeviri yapmak olanaklıdır (1963: 273-274). Yine Mounin'e göre, Ladmiral de kendisi gibi göreceli çeviriyi savunur; mutlak çevrilemezliği yapay bir sorun olarak görür ve çeviride kısmi kayıpların kaçınılmaz olduğuna inanır; bununla birlikte, çağdaş dilbilim sayesinde çevrilemezlik sorunlarının çözüleceğine inanır (agy: 278).

Çeviri etkinlikleri tarihinde, çevirinin uygulamalı dilbilimin bir alt alanı olarak ele alınması, Lederer'in (1987: 11-12) söylemiyle, dile verilen önem, çeviri alanındaki kuramsal çalışmaların uzun zaman durmasına neden olur. Dili meydana getiren farklılıkları çevirme biçimi üzerine yapılan bu tür araştırmalar, hem çözülmesi imkansız hem de sınıflandırılması zor, çok sayıda 'çeviri başarısızlıkları' ortaya çıkarmıştır. Lederer bu sorunların, Mounin'in, yukarıda belirtilen görüşleriyle aşılabacağına inanır (agy: 11-12).

Çevirinin ortaya koyduğu dillerarası farklılıkların incelenmesinin sonunda; yukarıda da belirtildiği gibi, Humboldt, Sapir, Whorf gibi dilbilimciler veya dil felsefecilerinin, kuramsal açıdan çevirinin olanaksız olduğu sonucuna varmalarına dayanarak, Depre de bu çalışmada başvurulan yapıtında (1999: 56), Humboldt'un belirttiği gibi, madem ki her dilin kendine özgü bir dünya görüşü var, ve Whorf'un söylemiyle de, ayrıca her dil konuşucusunun öznel bir kullanımı var, madem ki diller bir sözcük listesinden ibaret değiller, sözcüklerin başka bir dilde hiçbir durumda eşdeğerliği yok, ve madem ki Wittgenstein'ın sözleriyle, "bir sözcüğün anlamı onun dil içindeki kullanımıyla ortaya çıkar" (agy: 56), öyleyse çeviri yapılamaz, düşüncesi üzerinde durur.

SONUÇ

İlk çevirmen Cicéron'dan günümüze St. Jerôme, N.d'Oresme, E.Dolet, Malherbe, Mile de Gournay, Lemaistre, d'Ablancourt, Méziriac, Mme. Dacier, Rivarol, Chateaubriand, A.de Berman gibi, çeviribilimin öncüllerine ve daha birçoklarına kadar, çeviri tarihinde yer alan ve bu çalışma kapsamında irdelenen veya irdelenemeyen, her biri diğerinden önemli olabilecek yüzlerce çevirmen, kuramcı, yazar ve bunların bir bölümünün de kendi adlarıyla bağlantılı, diğerlerinden farklı, hatta birbiriyle çelişen onlarca kuramsal yaklaşım ve görüş vardır. Fransız araştırmacı ve kuramcıları, çalışmalarında başka ülkelerin araştırmacı ve kuramcılarının yaklaşım ve görüşlerinden de esinlenmişlerdir.

20. yüzyılda çeviri alanındaki çalışmalar artmış ve çeşitlenmiştir. Dilbilimin bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasından sonra, kapsamlı bir biçimde ele alınan çeviri de, bilimin nesnesi, malzemesi olmuştur. Ancak, bugün, Lederer gibi kimi araştırmacılar, çeviribilimin dilbilim çatısı altında ele alınmasının onun özerk bir bilim dalı olarak gelişmesini engellediğini düşünmektedirler. Çevrilebilirlik/ çevrilemezlik üzerine görüşler zaman zaman yine gündeme gelse de, bu yüzyıldaki çalışmalar, kaynak metnin yerini erek dilde 'aynı' metnin alması üzerine odaklanır. Aynılık sorununun karakteri, yani eşdeğerlik ve anlam üzerine görüşler öne çıkar.

Kuramın gerekliliğine inanılsa da, şimdilik, bir çeviribilim kuramından söz etmemek; alanın da, çeviribilim yerine, betimsel veya karşılaştırmalı dilbilim olarak adlandırılması önerilir.

Öte yandan çeviri, bazen kimi araştırmacıların çalışmalarının sonunda ulaştıkları çeviribilim, bazen yorumbilimin nesnesi, bazen de dilbilimin veya dilin kuramı olmuştur.

Yine Cicéron'dan günümüz şair, yazar, çevirmen, araştırmacı ve kuramcılarına kadar ilk çevirmenlerin kişisel itirafları, çeviribilimin ilk ürünlerini oluşturan saptamalar; tüm bilimsel araştırma ve incelemeler birbirine eklenerek de, bugünkü çeviribilimini oluşturmuştur. O nedenle çeviri, bu araştırma özelinde de görüldüğü gibi, kuramlarının her biri, bir yazar/kuramcı adıyla birlikte anılan ve çeviriye bütünsel yaklaşıldığında, birbirini tamamlasa da, birbiriyle çelişse de, bir bütünün parçası durumundadır. Çeviri, çeviri etkinliği süreçleri ve karşılaşılan sorunlar, benimsenen çeviri yaklaşımı ve yöntemine göre betimlenmekte, 'çeviribilim' terimi de, çeviri kuramlarının eleştirileri ve çeviri uygulamalarına ilişkin tüm incelemeleri kapsar nitelikte kullanılmaktadır. Alan, bu çalışmalarla zenginleşip, çeşitlenirken, elde edilen veriler çeviri eyleminin boyutlanmasında yol göstericidir.

Çeviri, 21. yüzyılda da önemini korurken, çeviri sorunlarının tümüne çözüm önerileri getirebilecek bir kuram arayışı da sürmektedir. Sonuç olarak, çevirinin kendi tarihi olan özerk bir bilim olma aşamasına geldiği; hatta dilbilim ve yazınbilimle ilişkisi olan, özerk ama disiplinlerarası bir bilim olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Aslan, N. (1996). Traduction des culture mes dans la trilogie (Au de la Montagne) de Yaşar Kemal et Analyse critique des procédés de traduction, yayınlanmamış doktora tezi, Ankara, Juillet 1996.
- CERTA (Centre d'Etude et de Recherche en Traductologie de l'Artois) (2003). Colloque international: "Qu'est-ce que la traductologie? (les 26, 27 et 28 mars 2003)", s. 1-5, Erişim tarihi: 22.04.2003. Web site: http://www.univ-arts.fr/francais/actualites/texte_colloques/traductologie.htm
- Disle, J. (1982). Analyse du discours comme méthode de traduction, Initiation à la traduction française de texte pragmatiques anglais, Théorie et pratique, (2ème édition), Ottawa, Ed. de l'Université d'Ottawa.
- Dépré, Inès Oseki (1999). Théories et pratiques de la traduction littéraire, Paris, Armand Colin.
- Göktürk, A. (1986). Çeviri: Dillerin Dili, (3.Baskı), İstanbul, YKY.
- Goester, J.-L. (1987). "Un point de vue énonciatif" (Entretien avec Antoine Culioli), *Le Français dans le monde*, août-septembre, le numéro spécial, Paris, p.4-10.
- Hitzel, F. (1995). Enfants de langue et drogmans/ Dil Oğlanları ve Tercümanlar, İstanbul, YKY.
- Ladmiral, J.R. (1979). Traduire: théorèmes pour la traduction, Paris, Gallimard.
- Ladmiral, J.-R. (1987). "Traductologiques", *Le Français dans le monde*, Recherces et applications, Août-Septembre 1987, no spécial, Paris, p. 18-25.
- Lederer M (1987). "La théorie interprétative de la traduction", *Le Français dans le monde*, Recherces et applications, Août-Septembre 1987, no spécial, Paris, p. 11-16.
- Lederer, M (1994). La traduction aujourd'hui, le modèle interprétatif, Paris, Hachette.
- Mounin, G. (1963). Les problèmes théoriques de la traduction, Paris, Gallimard.
- Nuselovici, N. (2000). "Antoine Berman et la traductologie contemporaine", 68. Congrès de l'Acfas 2000 (les 15 et 16 mai 2000), Erişim tarihi 22.04.2003 Web

site: [Http:// Www.acfas.ca/congres/
congres68/Coll312.htm](http://www.acfas.ca/congres/congres68/Coll312.htm),
Zuber, R. (1994). Les «Belles Infidèles» et la
formation du goût classique, Paris, Albin
Mic